

of Certified Insurance Managers

THE C-RIM PROGRAM

C-RIM CERTIFIED RISK & INSURANCE MANAGER

Duration

- Regular : 3 years
- Accelerated : 2 years

Graduates and Postgraduates (any discipline) with 50% marks

MBAs, CFAs, CWAs Allis/Fills, and students of Insurance Executives

Focus on E-Business Applications in Insurance

Management & Information Technology

Unique blend of Courses : Insurance, Learning Program

India

Bill No. 5/07-08

62

2008-0521

जगदीश प्रवचन कव निरुक्ति
जगदीश तर्कलंकार - Loose leaves
lithoprints edn., Publication
place and date not given, but
probably published from
Benares.

~~1265~~ 1265 10

As each family that holds a JRC

24,000 per annum as BPL.

11 clusters which earn less than Rs

already identified families living in

senior official, the government has

methodology for determining

15,841. For cert

scholarship to SC

government is reviewing the BPL

list on the basis of non-economic

annum.

The food and supplies depart-

ment would also advertise in news-

papers inviting income declarations

from these sections. Following the

an official said.

in Delhi has fallen to eight per cent in

as compared to 14.69 per cent in

1993-94.

However, the city government

is suggesting that these pro-

These people, who do not have

permanent residence but are poor

by low income standards, will now

be included in the BPL category

and could benefit from the govern-

ment-run poverty alleviation

programmes. The government

who was also member

of the committee, had

original record and in-

cluded the name of one Deep-

port in his position and

before the governing body

document indicating

only selected candidates.

resulted in the appointment

one candidate as assistant

or, the complaint had al-

ra had lodged the complaint

the institute, in an affidavit

the Delhi high court, re-

the alleged forgery commit-

the two doctors.

two doctors had argued that

suggestions for cancellation

waiting list were accepted by

governing body and no ap-

ment to the second post was

regarding the errors committed

the police, the court observed

the FIR had not been regis-

prior to the filing of the final

before the court; the com-

been examined

अथजागदीश्यवच्छेदकत्वनिरुक्तिःप्रारम्भ्यने ॥

 KALANIDHI
Rare Book Collection
ACC No.: R. 591
IGNCA Date: 26.3.08

SANS

18/43

3A 4

DATA ENTERED

Date: 25/07/08

1265

जा. अ. श्रीगणेशायनमः नन्ववच्छेदत्वमिह न स्वरूपसम्बन्धविशेषः सम्भवति च लघौ धर्मे गुरौ तदभावात् प्रमेयधूमत्वकस्तु ग्रीवादिमत्वप्राणया
 १ द्यगुणत्वादेरनथात्वेन तेन रूपेण साध्यतायां व्यभिचारिण्यतिप्रसंगात् नाप्यनतिरिक्तवृत्तित्वं प्रतियोगितायाः स्वरूपसम्बन्धात्मिकायाः प्र
 तिव्यक्तिभिन्नत्वेन धूमत्वादेरपि न हतिरिक्तवृत्तित्वात् । न च तथा विधयत्किंचिदेकाभावप्रतियोगिता सामान्यशून्या वृत्तित्वं नत अतएवाति
 रिक्तसामान्याभावस्याभावे धूमत्वादेरप्यनवच्छेदकत्वापातादग्रे तत्साधनमपि साधुसंगच्छत इति वाच्यं बन्धियद्वृत्तिद्वित्वनार्णानार्ण
 दहनवृत्तिवृत्तित्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावप्रतियोगितानतिरिक्तवृत्तिवन्धित्वादावतिप्रसंगात् एतेनान्यूनवृत्तित्वविशेषितमपि प
 रास्तम् अतएव नानाप्रतियोगिवृत्त्येकप्रतियोगितांगीकारेऽपि न निस्सारः लघुरूपसमनियतगुरुरूपेण साध्यतायां सहेतावव्याप्तिः तादृ
 शानदवच्छिन्नत्वाप्रसिद्धेरिति चेन्न प्रतियोगितावच्छेदकानतिरिक्तवृत्तित्वस्य विवक्षितत्वात् । स्वसमानवृत्तिकंचावच्छेदकं यात्यंतलञ्च
 स्वपर्याप्त्यधिकरणपर्याप्तिवृत्तिकत्वं यावत्वादिकन्तु न तथा पर्याप्तिश्चायमेको घट इमौ द्वाविनिप्रतीति साक्षिकः स्वरूपसंबन्धविशेष एव
 त्वित्वादिकमपि न द्वित्वादिसमानवृत्तिकमिति द्वित्वादिना साध्यतायां नाव्याप्तिः यदकञ्चावच्छेदकत्वं स्वरूपसम्बन्धविशेषः एवञ्च यद्व
 र्मावच्छिन्नेत्यत्र यद्वर्मान्यूनवृत्तिधर्मावच्छिन्नेति वक्तव्यं तेनोक्ताव्याप्तिनिरासः । वस्तुतस्तु नदवच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाववदसंबद्धस्ववि
 शिष्टसामान्यकत्वं स्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकतत्कत्वं वा तदनतिरिक्तवृत्तित्वं वक्तव्यम् अतएव सत्तावानजानेरि
 त्यादौ जानिमनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकगुणान्यत्वविशिष्टसत्तात्वतुल्यवृत्तिकत्वंऽपि सत्तात्वस्य न सतिः एवं स्वविशिष्टसंबन्धिनिष्ठा
 भावप्रतियोगितानवच्छेदकावच्छेदात्वं बोध्यं तादृशप्रतियोगिताश्वविशिष्टोपादेयाः नानागुरोरवच्छेदकत्वं विना दुर्बलत्वं प्रतियोगित्वं सम्ब

राम
 १

नित्यज्जसाध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन बोध्यमतो न सम्बन्धभेदमादाय दोषः । कालिकविशेषणताविशेषेण च साध्यतायां तादृशप्रतियोगिताव-
 च्छेदकत्वमनित्यतन्व्यनित्ये प्रसिद्धमभावाच्च प्रतियोगिव्यधिकरणो बोध्यः । न च मौलमिदमीयञ्च प्रतियोगिवैयधिकरणमनुपादेयं संयोग-
 तादावच्छिन्नाभाववन्ति संयोगत्वादिविशिष्टस्य हेतुर्गुणादिनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकद्रव्यत्वत्वद्रव्यमात्रसमवेतत्वादावच्छिन्नाभावव-
 निचावनेरव्याप्यनिव्याप्योरनवकाशादिनिवाध्यधूमवान् वहेरित्यादावनिव्याप्रेः न त्वत्यनिकालावच्छेदेनापिमहानसादौ किंचित्संयोगेन वर्त-
 ते येन वह्निमदयोगोलकनिष्ठात्यन्ताभावप्रतियोगितावच्छेदकायोगोलकावनिद्रव्यत्वादावच्छिन्नाभाववद्वनित्वधूमत्वविशिष्टस्य संभाव्ये-
 त । प्रतियोगितयोरेकसंबन्धावच्छिन्नत्वस्य विशेषणताविशेषावच्छिन्नत्वस्य वा विवक्षणे पुनरनुपादेयमेव प्रतियोगिवैयधिकरणद्वयम् यत्रा-
 धिकरणे व्यभिचारस्तदन्यत्वत्वतदन्यत्वप्रकारकप्रमाविषयत्वत्वसाध्यत्वप्रकारकप्रमाविषयत्वत्वादीनां साध्यतावच्छेदकविशिष्टसाध्यवन्ति-
 ष्ठात्यन्ताभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वाद् हेतुतावच्छेदकविशिष्टहेतुमनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वाच्चा निव्याप्रेरनवकाशात् तथा च वि-
 शेषणताविशेषावच्छिन्नयद्वर्म्मविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकावच्छेद्यत्वं तत्संबन्धावच्छिन्नसाधनसमानाधिकरणात्य-
 न्ताभावप्रतियोगितासामान्येनास्मिन्साधने न द्वर्म्मविशिष्टसामानाधिकरण्यं आनिरिनिपर्यवसितोऽर्थः यत्र स हेतुविशेषे साध्यतावच्छेदकं न-
 प्रतियोगितावच्छेदकं न वैवेयं रीतिरुपादेयेत्यपि वदन्ति गौरवप्रतिसंधानदशायामपि कस्वुग्रीवादिमान्नास्तीति प्रतीतिवत्तात् गुरुरपि धर्म्मो-
 ऽवच्छेदकः प्रतियोगितायाः । न चास्यास्तत्प्रतियोगिकाभावमात्रमवलम्बनं तथा विधयत्किंचिद्व्यक्तिसत्त्व एव तादृशप्रतीतेरनुदयात् अनल्पैक-
 घटवतिभूतलेकस्वुग्रीवादिमान्नास्तीति शब्देन प्रमाणं प्रमाणञ्च घटसामान्यशून्येन चेदेवं लघुरूपसमनियतानां गुरुणामव्याप्यतापत्तिः गु-

णादिगुणकर्मान्यत्वविशिष्टसत्तादिसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वनिष्ठायाः प्रतियोगितायालाघवेनद्रव्यादिनिष्ठाभावप्रतियो-
 गितावच्छेदकत्वत्वेनैवावच्छेदानन्तदवच्छेदकत्वेव्यक्तीनांचप्रानिस्विकरूपेणाभावानांयुगसहस्रेणापिज्ञानुमशक्यत्वात् एवंद्रव्यवत्तादिवि-
 शिष्टद्रव्यत्वादेरव्याप्यत्वप्रसंगोऽप्यनुसन्धेयः उपदर्शितप्रकाराणामपिस्वत्वादियदिनत्वेनदर्शयत्वात् अतएवघ्राणग्राह्यगुणत्वादिनासा-
 ध्यतायांद्रव्यत्वादेर्व्यभिचारित्वं साधुसंगच्छतइत्यपिकेचिदिनिकृतं पल्लुविनेन ॥ इत्यवच्छेदकत्वनिरुक्तेः शिरोमणिः ॥ अथावच्छेदकत्वनिरु-
 क्तिः ॥ इहानवच्छेदकत्वमित्यत्रावच्छेदकत्वमवच्छेदकत्वपदार्थः विशिष्टसत्तात्वसमनियतस्यसत्तात्वस्यलघुनोपिनविशिष्टाभावस्यप्रति-
 योगितावच्छेदकत्वंगुणादावपिसत्तानास्तीतिप्रतीतिप्रसंगान् एथिवीसमवेतत्वासमनियतस्यापिचसमवेतत्वस्यएथिवीसमवेताभावप्रति-
 योगितावच्छेदकत्वमनतिप्रसंगान् एवंघटरूपत्वस्यासमनियतमपिरूपत्वंव्यधिकरणासंयोगादिसम्बन्धावच्छिन्नघटरूपाद्यभावस्यप्रतियो-
 गितावच्छेदकमनःसमनैयत्यमकिंचित्करंयस्यावच्छेदकत्वस्वीकारेऽतिप्रसंगाद्यभावः सएवावच्छेदकइत्याशयेनाहसंभवतीति अनिप्रसंगा-
 दानापादकेलघौसंभवतीत्यर्थः प्रमेयधूमत्वस्यादृशप्रतियोगितावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणधूमत्वानतिरेकादाह। कंबुग्रीवेति नचकंबु-
 ग्रीवादिमत्तंकंबुग्रीवादिव्यक्तिरेवसाचप्रत्येकहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदिकैवेतिकुतोनिव्याप्तिरितिवाच्यं परम्परयासंस्थानगतक-
 वुग्रीवात्तादिनामिमतस्यैवसाध्यतावच्छेदकत्वात् नस्यचपरंपर्यावच्छेदकत्वकल्पनामपेक्ष्यलाघवेनघटत्वस्यैवसाक्षात्तथात्वादितिभावः
 ननुएथिवीत्वतेजस्त्वादिसाकर्यात् घटत्वयदिनानांनहानैकमपिघटत्वंकंबुग्रीवादिमत्तसमनियतमनआह। घ्राणग्राह्येति। घ्राणग्राह्यगुण-
 त्वापेक्षयालघोर्ग्राह्यगंधत्वस्यैवप्रतियोगितावच्छेदकत्वादितिभावः अन्यथापरमाणौगंधत्वेनसहघ्राणग्राह्यगुणत्वस्यसमनियतत्वाभावा-

न गंधत्वस्यैव प्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावादिति भावः अत्र घ्राणग्राह्यगुणत्वं घ्राणग्राह्यत्वे सति गुणत्वा व्यापकजातिमत्त्वं तेन गंधत्वस्य लघोः समनैयत्ये-
 नात्पर्यमित्यपि कश्चित् अतथात्वेन प्रतियोगितानवच्छेदकत्वेन तेन रूपेण प्रमेयधूमत्वादिरूपेणोत्पत्त्यर्थः । व्यभिचारिणि प्रमेयत्वादौ सपक्षवृत्तिप्रमेयत्वादे-
 तेन विरुद्धसाध्यसामानाधिकरण्याभावादिति व्याप्त्यभावेऽपि न स्पष्टं नापीति नादृशप्रतियोगिताया रजजह्वा कित्वावच्छिन्नाभाववद्वृत्तित्वमपि नेत्यर्थः
 तेन नादृशप्रतियोगिता प्रतियोगिकाभाववद्वृत्तिनया धूमत्वादेरवच्छेदकत्वाभावादिति प्रसंगसंभवात्स्वरूपसंवन्धात्मिकाया इत्यस्य न वैयर्थ्येन वाग्यिम-
 ग्रंशविरोध इति ध्येयं स्वरूपसंवन्धात्मिकाया इति प्रतिव्यक्तिभिन्नत्वे हेतुः तत्र दभावप्रतियोग्युभयस्वरूपाया इति तदर्थः तत्र प्रतियोगिमात्रस्वरूप-
 त्वे सामान्याभावविशेषाभावयोः प्रतियोगितायामविशेषापत्तिरिति ध्येयं धूमत्वादेरपीति तथा धूमत्वाच्चान्वहेरित्यादौ व्याप्तिरलक्षणतिव्याप्तिरिति भा-
 वः न चेति वाच्यमिति परेणान्वयः तथा विधेति यत्किंचित्पदं व्याप्य वृत्तिसाध्यकस्थलीयलक्षणमभिप्रायेण तथा च तथा विधो हेतुसमानाधिकरणो-
 यो यत्किंचिदभावस्तत्प्रतियोगित्वावच्छिन्नाभाववद्वृत्तित्वं तत्रार्थः तथा विधाभावीयप्रतियोगिता सामान्यरूपन्यूनत्वमप्रसिद्धं सर्वस्यैव वस्तुनस्मा-
 दृशयावत्त्वावच्छिन्नाभावप्रतियोगिता सत्त्वादत उक्तं यत्किंचिदिति समनियताभावयोरैक्यानुपगमाच्च तेन घटादिसामान्याभावस्यैव घटीयादि-
 संयोगसम्बन्धेन प्रमेयादिसामान्याभावतया पुनर्नाप्रसिद्धिः एकधर्मावच्छिन्नार्थकंपदं अव्याप्य वृत्तिसाध्यकस्थलीयनिरुक्त्येभिप्रायेण तथा वि-
 धाया एकधर्मावच्छिन्नाप्रतियोगितानत्सामान्यशून्यावृत्तित्वमिति योजना यत्प्रतियोगिताया अवच्छेदकी भूतधर्मावच्छिन्नानधिकरणत्वं हेतुम-
 तस्तत्प्रतियोगिताया अवच्छेदकी भूतधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिता सामान्यशून्यत्वं तत्रार्थ इति वस्तुगतिः एकपदं शृंगग्राहिकतया तत्र दभावप्रवेश-
 र्थमिति तुरिकं वचस्तन्निवेशवैयर्थ्यात् यत्किंचित्पदं नैव तल्लाभादिति ध्येयम् । यद्यपि प्रमेयवान्वाच्यत्वादित्यादौ समवायेन साध्यतायां व्यभिचा-

जा. अ. रिण्यनिव्याप्तिः प्रमेयत्वावच्छिन्नाभावप्रतियोगितासामान्यशून्यत्वाप्रसिद्धेः तादृशमावांतरस्यनिरुक्तप्रतियोगितानवच्छेदकतायाः प्रमेयत्वेस
३ त्वानथापि तादृशयत्किंचिदेकाभावप्रतियोगितात्वं यद्दर्मव्यापकतावच्छेदकतत्वं विवक्षितमस्ति च प्रमेयत्वव्यापकत्वं प्रमेयसामान्याभावप्रतियो
गितायामित्यदोषः तत् अवच्छेदकत्वं अतएवेति यत्किंचिदेकाभावव्यक्तेः प्रवेशादित्यर्थः यदिसामान्याभावो नास्ति तदा वह्निमग्निश्च न तद्भूमा
भावप्रतियोगितासामान्यशून्येधूमांतरे वर्तमानतया धूमत्वस्यनिरुक्तावच्छेदकत्वं न स्यादिति व्याप्तिरस्य निरासार्थमेव सामान्याभा
वः साधयिष्यत इति तथा च धूमसामान्याभावस्यैव हेतुसमानाधिकरणस्य प्रतियोगितासामान्यशून्ये घटादाववृत्त्या धूमत्वस्यावच्छेदकत्वमि
ति भावः ननु तादृशप्रतियोगितान्यूनान्निरिक्तवृत्तित्ववाच्यं वह्नित्वं तु घटवृत्तिना तादृशप्रतियोगितान्यूनवृत्त्यत आह ता एता एतेति अतिप्रसंगादि
ति तथा च व्याप्तिरस्य संभव इति भावः एतेनेति क्वाचित्कतत्र एतेन ता एता एतेभिर्याभावमादाय दत्तदोषेण सामान्याभावप्रतियोगित्वमेक
मेव समस्तप्रतियोगित्वमिति न दत्तनिरिक्तवृत्त्येव धूमत्वमनो नोक्ताति व्याप्तिरिति प्रगल्भोक्तं दूषयति । अतएवेति । उक्तीत्यावह्नित्वादेरवच्छेद
कत्वप्रसंगादेवेत्यर्थः । ननु प्रतियोगितानवच्छेदकमित्यत्रावच्छेदकत्वस्वरूपसम्बन्ध एव वाच्यं स्वावच्छेदाप्रतियोगिताकत्वेन साध्यताव
च्छेदकं पुनर्विशेषणीयमतो गुरुधर्मेण साध्यतायां नातिव्याप्तिरन आह । लघुरूपेति ननु घटवान्महाकालत्वादित्यादावव्याप्तिभियेव गुरु
पेण साध्यतायामतिव्याप्तिभिरपि प्रतियोगिताधर्मिको भयाभावघटितं लक्षणं वाच्यमतस्तदपि दूषयति लघुरूपेत्यादिनेत्यपि कश्चित् वह्नित्वादिल
घुरूपसमनियतं यत्प्रमेयवह्नित्वादिकं तादृपेण साध्यतायां धूमादावव्याप्तिरित्यर्थः प्रतियोगितावच्छेदकेति हेतुसमानाधिकरणभावप्रतियोगि
ताया यदवच्छेदकं तदभाववदवृत्तित्वस्य मूलस्थप्रतियोगितावच्छेदकानेन विवक्षितत्वादित्यर्थः । अत्र येन संबन्धेन प्रतियोगितावच्छेदकत्वं नै

वतदभावो ग्राह्यत्वेन धूमादिमनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य घटत्वादेः कालिकादिसम्बन्धेनाभाववत्यात्मादौ बहिःत्वादेः समवायेनाह-
 तावपिनोक्तावच्छेदकत्वं न बाधूमत्वादेः संयोगादिसंबन्धेन स्वाभाववतिसमवेतत्वेऽप्यवच्छेदकत्वहानिः यत्तु साध्यतावच्छेदकता घटकसंबन्धेन न द-
 भावो ग्राह्य इति तत्तुच्छधूमत्वप्रकारकप्रमाविशेषवान्वहेरित्यादावतिव्याप्तेः लघुत्वादेतुमनिष्ठतादृशप्रमाविशेषाभावप्रतियोगितावच्छेद-
 कीभूतस्य धूमत्वादेः स्वरूपसम्बन्धेनाभाववतिधूमएवतादृशप्रमाविशेष्यत्वस्य हनेः तद्वद्वजित्वं च स्वरूपसंबन्धेन न हतिसाध्यतावच्छेदकता घट-
 कसम्बन्धेनावर्तमानत्वं नातो धूमत्वाभावस्यैव कालिकसम्बन्धेनाश्रये धूमे समवायेन स्वरूपसम्बन्धेन च तदाश्रये स्पंदादौ कालिकविशेषणान-
 याधूमत्वस्य वर्तमानत्वात् अवच्छेदकत्वहानिः न च तथापि समवायेन प्रमेयस्य साध्यतायां भावत्वादावतिव्याप्तिः प्रमेयत्वरूपस्यावच्छेदकस्या-
 भावाप्रसिद्ध्या प्रमेयभावस्य लक्षणा घटकत्वादिनिवाच्यं हेतुमनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यद्दुर्मानूय न हतिनत्वस्यैव विविक्षितत्वाद्
 न एव समवायेन सजाश्रयस्य साध्यत्वेऽपि तादृशावच्छेदकीभूतस्य सत्वस्याभाववतिसामान्यादौ साध्यतावच्छेदकता घटकीभूतसमवायसम्बन्धेन ह-
 नेरप्रसिद्धावपि भावत्वादिहेतौ नातिव्याप्तिः । इदं तु विन्यसेतादृशप्रतियोगितावच्छेदकानतिरिक्तवृत्तिभिन्नत्वापेक्षया नञर्थे ह्यप्रावेशेन लाघवा-
 नादृशावच्छेदकं यद्यननस्यैकानतिरिक्तवृत्तित्वं साध्यतावच्छेदकस्य विशेषणं वक्तुमुचितं ननु धूमादिमनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यद्य-
 द्बह्यादिनिष्ठताणानां दहनोभयत्वं यावत्वात्तदनतिरिक्तवृत्त्येव बहिःत्वादिकमिति व्याप्तिरलक्षणा मसंभवीत्यत आह । स्वसमानेति स्वमनतिरिक्त-
 वृत्तित्वेनाभिमतम् । तथा च स्वसमानवृत्तिकं यद्देतुमनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं तदनतिरिक्तवृत्तित्वमर्थः । ननु स्वसमानवृत्तिकत्वं स्यान्पूना-
 नतिरिक्तवृत्तित्वं तथा च बहिःनिष्ठयावत्त्वादेरपि समवायादिनावहिःत्वादिसमानवृत्तित्वमेवानाह । नत्वं चेति । स्वसमानवृत्तिकत्वं चेत्यर्थः पर्याप्ती

निनचवह्नित्वपर्याप्त्यधिकरणेयावत्येववह्नौवह्नित्वनिपावत्वादेः पर्याप्तित्वाद्द्वह्नित्वस्यावच्छेदकत्वंदुर्वारमितिवाच्यं स्वपर्याप्त्यवच्छेदकधर्मा
 वच्छिन्नपर्याप्तिकत्वस्योक्तत्वात् वह्नित्वपर्याप्त्यवच्छेदकीभूततनद्वह्नित्वावच्छेदेनयावत्वादेरपर्याप्तित्वात् नचैवमनतिरिक्तह्नित्ववैयर्थ्यव
 वह्नित्वपर्याप्त्यवच्छेदकधर्मावच्छिन्नपर्याप्तिकतनद्वह्नित्वन्यतरत्वादिकमादायवह्नित्वस्यापिपारिभाषिकावच्छेदकत्वापत्तेरितिभावः यावत्वा
 दिकमिति आदिनातारणानाणोभयत्वादिसंग्रहः ननथेति नवह्नित्वपर्याप्त्यधिकरणपर्याप्तिकमित्यर्थः ननुपर्याप्तिःसमवायःसचतारणाना-
 णोभयत्वादावप्यस्यतएवेत्यतआह। पर्याप्तिश्चेति अयमेकोयदइति एकमात्रह्नित्वधर्मावच्छेदेनयदत्वस्यपर्याप्तिं दर्शयितुं इमौद्वावित्युभयह
 न्नित्वधर्मादेनद्वह्नित्वस्यपर्याप्तिं दर्शयितुं अन्यथाद्वौद्वित्ववानितिप्रतीत्योरविशेषप्रसंगादितिभावः नचायमेकइत्यादिप्रतीतेः समवायेनैवोपपत्तौ एक
 त्ववह्नित्वादेः पर्याप्तिसम्बन्धत्वेमानाभावात्तादृष्येणसाध्यतायां व्यभिचारिण्यतिव्याप्तिरितिवाच्यं इदंत्वादच्छिन्ने एव एवह्नित्वमेकत्वंचपर्याप्ति-
 म्ननुद्वह्नित्वमित्याद्यानुभवादेवतदभ्युपगमादितिभावः व्यासज्यह्नित्वतदन्यत्वादन्यतररूपेणैवस्वसमानह्नित्वोक्त्यापिबह्नित्वादिवारणसंभवेस्व
 पर्याप्तिरित्यादिपर्यंतानुधावनस्यप्रयोजनमाह त्रित्वादिकमिति तथाचधूमवनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकस्यवह्नित्वधूमयदन्नितयत्वस्यव्यास
 ज्यह्नितयस्वसमानह्नित्वकस्यतस्यैवनातिरिक्तह्नित्वं वह्नित्वधूमोभयत्वस्यापीतितादृष्येणस्वसमानह्नित्वकत्वोक्तौ वह्नित्वधूमोभयवान् धूमादि
 त्यादावेवव्याप्तिरस्येणव्याप्तिः स्यादितिभावः यद्यपिताणानाणोभयत्वाद्यवच्छिन्नाभावस्यप्रतियोगितावच्छेदकतायदकसंबन्धः पर्याप्तिरेव न
 नुसमवायः तारणमात्रसत्वेपिताणानाणोभयं नास्तीतिप्रतीतेः तथाचप्रतियोगितावच्छेदकतायदकपर्याप्तिसंबन्धेनतादृशोभयत्वादाभाववतिप्र
 त्येकवह्नौह्नित्वमत्वादेववह्नित्वादेरवच्छेदकत्वासंभवात् स्वसमानह्नित्वकेतिव्यर्थं तथापिप्रत्येकवह्नौपर्याप्तिसम्बन्धेनापिनताणानाणोभय

त्वादेरभावः किंतु यदा होवेव अन्यथा तत्सम्बन्धेन प्रत्येकावनिधर्मस्य तत्संबन्धेन समुदायावृत्तित्वनियमात् उभयत्रैव प्रत्येकद्विस्वाभावसत्त्वा-
 दिमौ न हावित्यपि प्रतीत्यापत्तेः न चैवमयं हावित्यपि प्रत्यक्षप्रतीतिः प्रमास्यादेकव्यक्तावपि द्वित्वस्य पर्याप्तिसम्बन्धेन सत्त्वादिनिवाच्यं मूलाव-
 च्छिन्नोद्घः कपिसंयोगीत्यादि प्रतीतेर्मूलावच्छेदसमवायेन कपिसंयोगाद्यवगाहितवदुक्तप्रतीतेरपीदंत्वावच्छेदपर्याप्तिसम्बन्धेनैव
 द्वित्वावगाहितया प्रमात्वायोगात् एकव्यक्तेरिदंत्वावच्छेदपर्याप्तिसम्बन्धेन द्वित्वरहितत्वात् अतएवायं न हावित्यादि प्रतीतेः प्रमात्वमुपपद्य-
 ते इदंत्वावच्छेदपर्याप्तिसम्बन्धेन यो द्वित्वस्याभावस्तद्वनितदवगाहितत्वात् न चैदंत्वावच्छेदपर्याप्त्यप्रसिद्धेः एकत्ववहित्वादौ न तसौलभ्यात्
 एकत्वं बहिर्त्वं चैदंत्वावच्छिन्ने पर्याप्तं न तु द्वित्वादिकमित्यनुभवस्य सर्वसिद्धत्वात् न चैकस्य द्वित्वपर्याप्त्यधिकरणत्वे घटद्वयशून्येपि गृहादाव-
 न्ययगविनिप्रतीतिः प्रमास्यादिनिवाच्यं न द्रुहनिष्ठे घटे घटद्वयत्वावच्छेदेन न द्रुहवृत्तित्वविरहात् घटद्वयत्वावच्छेदेन न द्रुहवृत्तित्वावगाहिन्यां
 प्रोक्तप्रतीतेर्भ्रमत्वात् अतएव घटौ न न द्रुहनिष्ठावित्याकारकधीस्तत्र प्रमातद्रुहस्थितस्यापि घटस्य घटद्वयत्वावच्छेदेन न निष्ठत्वाभावसंभवान् घ-
 टपटयोर्न घटत्वमित्यादि प्रतीतेः प्रमात्वनुरोधेन व्यासज्यवृत्तिधर्मावच्छिन्नाधिकरणताकस्य प्रतियोगिमत्त्वपितदभावस्य सर्वसंमतत्वात् न च घट-
 त्वादौ घटपटोभयवृत्तित्वाभावएवोक्तप्रतीतिविषयः सामान्यघटयोर्न समवायेन घटत्वमित्यादौ सामान्यघटोभयसमवेनत्वाप्रसिद्धात्तदभावस्य
 भानासंभवादिति संप्रदायविदः परे तु तदनतिरिक्तवृत्तित्वमत्र न तदभाववद्वृत्तित्वं तथा सति हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यद्वह्निधूमो-
 भयत्वं प्रत्येकं तदभाववान्वह्निधूमश्चेति तदभयवृत्तित्वस्यैव बहिर्धूमोभयत्वे सत्त्वात् नाद्रूप्येण साध्यतायां वच्छादिहेतावनिव्याप्यापत्तेः किंतु नाह-
 शप्रतियोगितावच्छेदकवर्गीयावर्गीव्यक्तिस्तद्वेदकूटवद्वृत्तित्वमेव तथा वाच्यं तथा च बहिर्माधूमादित्यत्राव्याप्तिरेव नाहशावच्छेदकीभूतं यत्ता-

जा. अ.
५

रागाणां भयत्वादि कंतद्वतो निखिलवहेः प्रत्येकभेदकूटवनिवहित्वस्यावनेरतः स्वसमानवृत्तिकत्वं देयमेवेति वदन्ति तत्तुच्छं हेतुमनिष्ठाभावप्र-
नियोगितावच्छेदकं यद्धमत्वं नदभाववनिपण्यामिसम्बन्धेन वह्निधूमोभयत्वस्यावृत्तित्वादेव नाद्रूपेण साध्यतायां वह्निहेतावतिव्याप्त्यभावाद्देदक-
दनिवेशव्यर्थतापातादिति केचित्तु नाराणां तारोभयं नास्तीति प्रतीतौ प्रनियोगितावच्छेदकता निर्वोहकः समवाय एव सम्बन्धो भासने न तु पण्यामिः
दण्डिपुरुषत्वाश्रयस्य सत्वे पितदवच्छिन्नाभाववता दशोभयत्वाश्रयस्य तारोमात्रस्य सत्वे पितदशोभयत्वावच्छिन्नाभावो न विरुद्धस्तदवच्छि-
न्नाधिकरणतया साद्वमेव न स्य विरोधान् एवं च यथाश्रुतमेव सम्पुगित्याह सञ्चित्यं वस्तुतस्तु समवायेन प्रमेयसाध्यके भावत्वादि हेतावतिव्याप्ति-
वारणार्थमेव श्यं प्रनियोगितावच्छेदकानतिरिक्तवृत्तित्वमित्यस्य हेतुमनिष्ठाभावप्रनियोगितावच्छेदकं पदमन्यूनवृत्तित्वमर्थो वाच्यः न चान्यूनवृ-
त्तित्वं न प्रनियोगितावच्छेदकता घटकसम्बन्धेन वाच्यं वह्निधूमोभयवान्वहेरित्यादावतिव्याप्तेः हेतुमनिष्ठाभावप्रनियोगितावच्छेदकं यद्धहिधू-
मोयत्वं न स्य तादृशयस्याधिकरणयद्धहिधूमोभयं न तत्प्रत्येकनिष्ठस्य पण्यामिसम्बन्धावच्छिन्नाभावस्य प्रनियोगित्वसत्वेन वह्निधूमोभयत्वा-
दिकं प्रमिन्नूनवृत्तित्वात् किंतु स्वावच्छिन्नप्रनियोगित्वसम्बन्धेनैव न तथात्वं वाच्यं न तथा च वह्निनिष्ठयावत्त्वता रोभयत्वादेरपि स्वावच्छिन्नप्रनियो-
मित्वसम्बन्धेन वह्नित्वादिकं प्रत्यन्यूनवृत्तित्वात् वह्निमान्धूमादित्यादौ वह्नित्वादेरवच्छेदकत्ववारणाय स्वसमानवृत्तिकत्वेनावच्छेदकं विशेष-
णीयमिति युक्तमुत्पश्यामः ननु प्रनियोगितावच्छेदकानतिरिक्तवृत्तित्वमित्यस्य घटकं प्रनियोगितावच्छेदकत्वं यदि प्रनियोगितानतिरिक्तवृत्तित्वरू-
पं न दाना रोभयत्वावच्छिन्नाभावमादाय वह्निमान्धूमादित्यादौ वह्नित्वं पारिभाषिकावच्छेदकं स्यादत आह घटकमिति प्रनियोगिताधर्मिको
भयोभाववदितुल्यारो गुरु रूपेण साध्यतायामव्याप्तिमपाकर्तुमाह एवं चेति ननु धूमत्वमेकस्मिन्नेव पण्यामिमित्यादि प्रतीतेः प्रत्येकवृत्तिधर्मावच्छि-

राम
५

न्याधिकरणमाकत्वावगाहितयैवोपपन्नौ धूमत्वादेः पर्याप्तिसम्बन्धत्वे मानाभाव इति धूमवान्वहेरित्यादावतिव्याप्तिः स्वपदेन धूमत्वस्य गृहीतुमशक्यत्वात् एवं सत्तात्वस्य विशिष्टसत्तात्वानतिरिक्तवृत्तिनयासत्तादिसाध्यकजानिमत्वादिहेतावव्याप्तिश्चेत्यनआह वस्तुनस्त्विति । नदवच्छिन्नेति हेतुमनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकी भूततत्तद्वर्मावच्छिन्नाभाववत्यसम्बन्धं यद्गमविशिष्टसामान्यं नदेवपारिभाषिकावच्छेदकमित्यर्थः अत्र नदाश्रयप्रतियोगिताकाभावेत्युक्तौ तादृशधूमत्वाश्रयप्रतियोगिकोभयाभावादिमतिप्रमेयधूमत्वविशिष्टस्य संवद्धनयावच्छेदकत्वं न स्यात्किं नु गगनत्वादेरेव तथात्वं स्यादत उक्तं नदवच्छिन्नेति प्रतियोगित्वं साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन ग्राह्यतेनायं घट एतत्तादित्यादौ हेतुमनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं पदत्वं संवंधसामान्येन कालिकसंवंधेन वा नदवच्छिन्नाभाववतिनित्यगुणगगनादौ घटत्वत्वविशिष्टस्यासंवद्धत्वेपि नाव्याप्तिः पर्वतादेरुत्पत्तिकालावच्छेदेन संयोगसम्बन्धावच्छिन्नधूमाभाववत्त्वात् ननु च धूमत्वविशिष्टस्य संवद्धत्वात् नदसम्बद्धस्वविशिष्टसामान्यकं गगनादिकमुपादाय धूमवान्वहेरित्यादावतिव्याप्तिरतः प्रतियोगिव्यधिकरणत्वेन नदवच्छिन्नाभावो विशेषः प्रतियोगितावच्छेदकसंवंधेन प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नासंवंधी नदवच्छिन्नाभाववान्याद इति नु पर्यवसितार्थः । तेन संयोगसम्बन्धावच्छिन्नधूमाभावस्य धूमवत्सर्वतादौ समवायादिसंवंधेन प्रतियोगिव्यधिकरणत्वेपि धूमत्वस्य नावच्छेदकत्वहानिः न वा द्रव्यं घटत्वादित्यादौ हेतुमनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यद्गमभिन्नद्रव्यत्वत्वं प्रतियोगिव्यधिकरणे नदवच्छिन्नाभाववतिगुणादौ द्रव्यत्वत्वविशिष्टस्यासत्त्वेप्यव्याप्तिः । वस्तुनो निरुक्तप्रतियोग्यनधिकरणत्वमेव नदवच्छिन्नाभाववतः साध्यतावच्छेदकसंवंधेन वाच्यं ननु प्रतियोगितायास्तत्संवंधावच्छिन्नत्वं ह्यनियामकसम्बन्धेन साध्यतायां तत्संवन्धावच्छिन्नप्रतियोगित्वाप्रसिद्धाव्याप्तिप्रसंगादिनिध्येयं न च घटवान्महाकालत्वादौ तादृशप्रतियोगितावच्छेदकं यद्गगनत्वं नदवच्छिन्नाभावस्य प्रतियोगिवैयधिकर

जा. अ. ष्याप्रसिद्ध्या व्याप्तिरिति वाच्यं अत्रापि साध्यतावच्छेदकसम्बन्धसामान्येनाह शधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वयदानुयोगिकत्वोभयाभावस्तदस-
 ह म्बद्धत्वस्य विवक्षितत्वात् तदसम्बद्धत्वमपि साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन सम्बन्धत्वसामान्याभावो बोध्यः तेन घटत्वादावच्छिन्नाभाववन्निगगनत्ववि-
 शिष्टस्यापि यथा कथं चिन्मादात्म्यादिना संवद्वनयानपारिभाषिकावच्छेदकाप्रसिद्धिनिवन्धनो व्याप्तिलक्षणासम्भवः । नवातादशप्रतियोगितावच्छेद-
 कीभूतमहानसीयवन्हित्वावच्छिन्नाभाववन्निजलादौ वह्नित्वविशिष्टस्यासम्बद्धत्वाद्दहिमान्धूमादित्यादावव्याप्तिधूमवन्निष्ठाभावप्रतियोगिताव-
 च्छेदकीभूतननद्वह्नित्वावच्छिन्नाभाववन्निवह्नित्वविशिष्टस्य ननद्वहेरसम्बद्धत्वाद्दहिमान्धूमादित्यादौ वह्नित्वमप्यवच्छेदकं स्यादतः सामान्य-
 पदेन नुकालिकादिसम्बन्धेन गगनत्वविशिष्टं घटादितस्य तादशप्रतियोगितावच्छेदकीभूतगगनत्वादावच्छिन्नाभाववन्नि साध्यताघटकसम्बन्धेन
 सम्बन्धत्वात् पारिभाषिकावच्छेदकाप्रसिद्ध्या व्याप्तिलक्षणासम्भवः न च साध्यतावच्छेदकताघटकसम्बन्धेन स्ववैशिष्ट्याभिधानानैष दोषः पुरु-
 षनिष्ठसंयोगसम्बन्धेन दंडवनः कालिकविशेषणतया साध्यतायां महाकालत्वे हेतावव्याप्यपत्तेः गगनत्वादेः पुरुषनिष्ठसंयोगसम्बन्धेनाहत्या-
 पारिभाषिकावच्छेदकाप्रसिद्धेः न च हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वं यादृशसम्बन्धावच्छिन्नं तेनैव सम्बन्धेन स्ववैशिष्ट्याभिधानात् घ-
 टत्वागगनत्वादौ पारिभाषिकावच्छेदकत्वं सुलभमिति वाच्यं धूमत्वप्रकारकप्रमाविशेष्यवान्वहेरित्यादावतिव्याप्तिः साध्यतावच्छेदकमपेक्ष्यत-
 यो धूमत्वस्यैव समवायेन हेतुमन्निष्ठसंयोगसंबन्धावच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकतया समवायेन च धूमत्वप्रकारकप्रमाविशेष्यत्वस्याह-
 त्यातस्य पारिभाषिकावच्छेदकत्वाभावप्रसंगात् न च साध्यत्वतादशप्रतियोगित्वयोरन्यतरावच्छेदकताघटकसम्बन्धेनैव स्ववैशिष्ट्यस्य विव-
 क्षणान्नोक्ता व्याप्तिव्याप्योः प्रसंग इति वाच्यं तादात्म्येन धूमवतः संयोगेन साध्यतायां द्रव्यत्वादावतिव्याप्यपत्तेः धूमापेक्षया लघुत्वेन हेतुम-

राम

ह

निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यद्भूमत्वं तदवच्छिन्नाभाववन्निर्गतत्वरमाणौ प्रतियोगितावच्छेदकताघटकसमवायसंबंधेन धूमविशिष्ट-
स्य परमाणोः साध्यताघटकसंयोगसंबंधेन संबद्धतया धूमस्य पारिभाषिकावच्छेदकत्वविरहादिनिवेदनाहः यदा तसंबंधेन यद्भूमविशिष्ट-
सामान्यनिरुक्तधर्मावच्छिन्नाभाववन्निर्गतावच्छेदकसंबंधेनासंबद्धतत्संबंधेन तत्तद्भर्मावच्छिन्नविशेष्यताभिन्नयत्साध्यतावच्छे-
दकताघटकसंबंधावच्छिन्नविशेष्यत्वं तदवच्छेदकसाध्यतावच्छेदकधर्मवत्त्वस्य विवक्षितत्वान्नोक्तदोषः समवायेन वह्नित्वावच्छिन्नविशे-
ष्यतायास्वरूपादिसंबंधेन गगनत्वावच्छिन्नविशेष्यताभिन्नत्वादेवावच्छेदकाप्रसिद्धिनिबंधनासंभवस्य व्युदासादिनि नन्वेवमपि विशिष्ट-
सत्तावानुज्ञानेरित्यादावनिव्याप्तेस्तद्वशादव्यत्वाद्यभाववन्निर्गतादौ विशिष्टसत्त्वस्य संबद्धत्वान् स्वस्य तादृशधर्मावच्छिन्नाभाववन्निष्ठसंब-
धितानवच्छेदकत्वविवक्षया कथंचित्त्रानि व्याप्तिवारणेऽपि सत्तावानभावत्वादित्यादावनिव्याप्तिः सत्तात्वाद्यवच्छिन्नाभाववन्निर्गता सामान्या-
दौ साध्यताघटकसमवायसंबंधित्वाप्रसिद्धेः सत्तात्वस्य निरुक्तावच्छेदकत्वाभावात् न च साध्यतावच्छेदकसंबंधसामान्येन तदवच्छिन्ना-
भाववद्भूययोगिकत्वयद्भर्मावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वोभयभावसत्त्वं विवक्षितमनो नोक्तदोषः तथा सति प्रमेयधूमवान्वहेरित्यादावनिव्या-
प्त्यापने धूमत्वघटिततादृशोभयत्वापेक्षया प्रमेयधूमत्वघटिततादृशोभयत्वस्य गुरुतया तदवच्छिन्नप्रतियोगित्वाप्रसिद्धेरित्यस्वरसादाह।
स्वविशिष्टेति। स्वपारिभाषिकावच्छेदकत्वेनाभिप्रेतं तथा च हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यदि विशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावप्रति-
योगितानवच्छेदकंस एव पारिभाषिकावच्छेदकः तदन्यत्वं साध्यतावच्छेदकविशेषणेति भावः अत्र विशिष्टसंबंधित्वं साध्यतावच्छेदकसंब-
धेन ग्राह्यं नेन प्रतियोगितावच्छेदकमात्रस्यैव यथा कथंचित्संबंधेन यत्स्वविशिष्टसंबंधितनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेऽपि न पारिभा-

जा. अ.
७

षिकावच्छेदकाप्रसिद्धिः अभावश्चात्रप्रतियोगिव्यधिकरणो बोध्यः नेनघटत्वाद्यवच्छेदकमात्रस्यैवस्वविशिष्टसंबन्धिनिष्ठसंयोगसंबन्धावच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वात् पारिभाषिकावच्छेदकाप्रसिद्धावहिमान् धूमादित्यादौ नाव्याप्तिः प्रतियोगितावच्छेदकसंबन्धेन प्रतियोगितावच्छेदकविशिष्टप्रतियोग्यसंबन्धित्वं स्वविशिष्टसम्बन्धि नो विशेषणं देयमिति नु कलिनार्थः नेनाभावस्यैव यथा कथंचित्कालिकादिसंबन्धेन प्रतियोगिनः संबन्धिनिवृत्तावपिन सतिः नवाहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकीभूतविशिष्टसत्तात्वादेः सत्तात्वाद्यवच्छिन्नसंबन्धिनिष्ठप्रतियोगिव्यधिकरणभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेपिसत्तावान् जानेरित्यादावव्याप्तिः तादृशप्रतियोगित्वंतु साध्यतावच्छेदकसंबन्धावच्छिन्नं ग्राह्यं नेन न घटत्वादेरपि स्वविशिष्टसंबन्धिनिष्ठसमवायाद्यवच्छिन्नप्रतियोगिव्यधिकरणभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेपिवहिमान् धूमादित्यादाववच्छेदकाप्रसिद्धिनिबन्धनो दोषः वस्तुतः पूर्ववदिहावपि साध्यतावच्छेदकसंबन्धेन निरुक्तप्रतियोग्यसंबन्धित्वमेव स्वविशिष्टसंबन्धि नो वाच्यं नेन ह्यनियामकसंबन्धेन साध्यतायां तादृशसंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगित्वा प्रसिद्धावपि नाव्याप्तिः प्रतियोगितानवच्छेदकमित्यत्रावच्छेदकत्वं हेतुसमानाधिकरणभावप्रतियोगितावच्छेदकता घटकसम्बन्धेन बोध्यं नेन घटत्वादेर्विषयितासम्बन्धेन घटत्वादिविशिष्टस्य ज्ञानादेः संयोगेनाभावस्य प्रतियोगिव्यधिकरणस्य घटादिविशिष्टसंबन्धिनिष्ठस्य प्रतियोगिताया विषयितासंबन्धेनावच्छेदकत्वेपिन तादृशावच्छेदकाप्रसिद्धिः । न नूक्तपारिभाषिकावच्छेदकद्वयस्य प्रवेशो मूलोक्तप्रतियोगिव्यधिकरणस्य प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोग्यनधिकरणार्थकत्वं विफलं हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकस्य द्रव्यत्वत्वादेर्विशिष्टसत्तात्वाद्यवच्छिन्नवन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वादेव विशिष्टसत्तावान् जानेरित्यादावव्याप्त्यभावात् न च संयोगेन घटाद्यभावस्यैव तत्समनियत

राम

षटविशिष्टवाच्यत्वाद्यभावत्वात् तत्प्रतियोगित्वावच्छिन्नस्यचवाच्यत्वस्यसर्वत्रसत्त्वात् प्रतियोगिव्यधिकरणस्यैवाप्रसिद्धिः स्याद्वदिप्र
नियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिवैयधिकरणप्रवेशोनस्यादिनिवाच्यं यत्प्रतियोगित्वावच्छिन्नस्यानधिकरणहेत्वधिकरणतत्प्रति
योगितावच्छेदकीभूतधर्मोयद्विशिष्टसंबन्धिनिष्ठप्रतियोगिव्यधिकरणभावप्रतियोगितानवच्छेदकस्यारिभाषिकावच्छेदकमित्यस्य
निर्दोषत्वात् घटाभावस्यषटविशिष्टवाच्यत्वाभावस्वरूपत्वेपितस्य षट्त्वावच्छिन्नंयत्प्रतियोगित्वंतदाश्रयव्यधिकरणत्वस्यसकलभत्वादि
ति नचनत्रावच्छेदकभेदेपिप्रतियोगितैक्ययुक्तंघटपदाद्यभावानामप्येकप्रतियोगिताकत्वापनेरितिचेदत्रप्राञ्चः यत्प्रतियोगिताश्रयान
धिकरणहेत्वधिकरणतत्प्रतियोगितावच्छेदकेत्याद्याभिधानेवन्हिमान्धूमादित्यत्राव्याप्तिः स्वरूपसम्बन्धात्मिकायाः प्रतियोगितायाः प्र
तिव्यक्तिभिन्नत्वात् बन्धित्वावच्छिन्नाभावीयंमूहानसीयबन्धिवन्धिनिरुक्तंयत्प्रतियोगित्वंतदवच्छिन्नानधिकरणहेतुमत्सर्वतादिनिष्ठव
न्धिसामान्याभावप्रतियोगितावच्छेदकीभूतबन्धित्वादेः स्वविशिष्टसंबन्धिनिष्ठनिरुक्तप्रतियोगिव्यधिकरणभावप्रतियोगितानवच्छेद
कत्वात् प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिवैयधिकरणप्रवेशेनानादृशप्रतियोगितायावच्छेदकंयद्वन्धित्वादिकंतववच्छिन्नानधि
करणत्वं नहेतुमतः पर्वतादरित्यदोषइत्याहुः परंतुप्रतियोगिभेदेप्येकधर्मावच्छिन्नप्रतियोगितालाघवादेकैवेनिमनेवन्हिमान्धूमादित्या
दौनाव्याप्तिः परंतुनद्रूपान्यत्वविशिष्टसत्तावानरूपत्वादावनिव्याप्तिरेवस्याद्विप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिव्यधिकरणभा
वोमौलोनस्यात् प्रतियोग्यनधिकरणहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकस्यषट्त्वादेः सर्वस्यैवतद्रूपान्यत्वविशिष्टसत्तात्वावच्छिन्नसं
बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेनानादृशसत्तात्वस्यपारिभाषिकानवच्छेदकत्वादिनिप्राहुः इदंत्ववधानं अत्रापिलक्षणहेतुम

जा. अ.

निष्ठाभावप्रतियोगिनावच्छेदकं यद्यत्संबंधेन यादृशयादृशधर्मविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकं तत्संबंधेन तादृश
तादृशधर्मवच्छिन्नविशेष्यतान्यसाध्यतावच्छेदकतायटकसंबंधावच्छिन्नविशेष्यतावच्छेदकत्वमेव साध्यतावच्छेदकेद्रष्टव्यं नानः
प्रागुक्तदोषाणामवकाशेन वामहानसीयवन्हित्वादेः पारिभाषिकावच्छेदकतया तदन्यत्वस्य बन्हित्वादावसत्वेपिवन्हिमान्धूमादि-
त्यादावव्याप्तिः विशिष्टबन्हित्वाभिन्नस्यापिवन्हित्वस्य विशिष्टबन्हित्वावच्छिन्नविशेष्यतान्यविशेष्यतावच्छेदकत्वानपायात् ननु य-
द्वान्महाकालत्वादित्यादावव्याप्तिः गगनत्वादिविशिष्टस्य कालिकादिसंबंधेन संबंध्यप्रसिद्धापारिभाषिकावच्छेदकत्वासंभवात् न
च साध्यतावच्छेदकसंबंधसामान्ये यादृशधर्मवच्छिन्नाभाववदनुयोगिकत्वयद्धर्मविशिष्टप्रतियोगिकत्वोभयाभावस्तत्वं विवक्षि-
तं ननु गगनत्वादौ सुलभमिति वाच्यं तथा सति प्रमेयधूमवान्वहेरित्यादावतिव्यापेरित्युक्तत्वात् धूमत्वविशिष्टप्रतियोगिकत्वघटिनता
दृशोभयत्वापेक्षया प्रमेयधूमत्वविशिष्टप्रतियोगिकत्वघटिनतादृशोभयत्वस्य गुरुत्वेन तदवच्छिन्नप्रतियोगित्वाप्रसिद्धेरिति चेदत्र वदंति स-
विशिष्टप्रतियोगित्वानिर्विशिष्टोपादाय साध्यतावच्छेदकसंबंधसामान्ये हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकीभूतननद्धर्मा-
वच्छिन्नाभाववदनुयोगिकत्वस्य यद्धर्मविशिष्टप्रतियोगिकत्वव्यक्तीनां प्रत्येकस्य च द्वयोर्व्यतिरेकः सधर्मः पारिभाषिकावच्छेदकः
प्रमेयधूमत्वावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वघटिनोभयत्वस्य गुरुतया प्रतियोगितानवच्छेदकत्वेपि न नद्धमप्रतियोगिकत्वघटिनोभयाभावव-
दमादायैव नातिव्याप्तिः कालो घटवान् महाकालत्वादित्यादौ च गगनत्वमेव तादृशावच्छेदकमादौ यत्सरासमन्वय इति वस्तुतस्तत्
नुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदको यो धर्मः प्रतियोगिव्यधिकरणतदवच्छिन्नाभाववतावच्छेदेन साध्यतायटकसंबंधावच्छिन्नसंब-

राम

धितानिरूपितविशेषणतया यद्वर्मविशिष्टसंबंधित्वसामान्याभावस्तत्वे यद्वर्मे हेतुमनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकधर्मावच्छिन्नप्रति-
योग्यनधिकरणतावच्छेदकत्वसामान्यस्य प्रकृतसाध्याधिकरणतावच्छेदकत्वनिरूपितस्वरूपसंबंधेनाभावस्तत्वे वा स्वविशिष्टसंबंधीत्या-
दिनिरूपके स्मात्पर्यात् गगनत्वादौ सहजातः पारिभाषिकावच्छेदकत्वं सुलभमिति केचित्तु तादात्म्यसाध्यतावच्छेदकान्यतरसंबंधेन यः स्ववि-
शिष्टसंबंधी तन्निष्ठो यस्तदन्यतरसंबंधेन प्रतियोगिव्यधिकरणोऽभावस्तत्प्रतियोगितानवच्छेदकनकत्वमुक्तलक्षणार्थः तथावता दृशान्य-
तरतादात्म्यसंबंधेन गगनत्वविशिष्टसंबंधिन्या काशे वर्तमानो गगनाभावो नैतादृशान्यतरसंबंधेन प्रतियोगिव्यधिकरणस्तस्य तादात्म्येन प्र-
तियोगिसमानाधिकरणत्वात् किंतु यदाभाव एव तथेति तत्प्रतियोगितानवच्छेदकमेव हेतुमनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकीभूतं गगनत्वमि-
तितमादायैव कालो घटवान्महाकालत्वादित्यादौ लक्षणसंगतिः न चैवं धूमगगनाभावान्यतरस्य संयोगेन साध्यत्वेव न्यादावतिव्याप्तिः तादृ-
शान्यतरत्वापेक्षया लघुत्वेन धूमत्वस्यैव हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वानस्य संयोगतादात्म्यान्यतरसंबंधेन यस्तदन्यतरत्व-
विशिष्टस्य संबंधी गगनाभावस्तन्निष्ठस्य तादात्म्यसंयोगान्यतरसंबंधेन प्रतियोगिव्यधिकरणस्य धूमाभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकतया धूमगग-
नाभावान्यतरत्वस्य पारिभाषिकावच्छेदकत्वविरहादिति वाच्यं धूमगगनाभावान्यतरत्वस्याप्यखंडस्य धूमत्वतुल्यतया तस्यैव हेतुमनिष्ठाभावप्रति-
योगितावच्छेदकस्य स्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठतादृशसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिव्यधिकरणाभावप्रतियोगितानवच्छेदकतया पारिभाषिकावच्छेदक-
त्वेनातिव्याप्तिविरहादिति प्राहुस्तन्मंदं रूपवान्यदत्वादित्यादावव्याप्तिप्रसंगान् हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यद्रूपत्वद्रव्यान्य-
तरत्वं तस्य तादृशसंबंधेन रूपत्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठतादृशसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिव्यधिकरणाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेन रूपत्वस्य पारि-

जा. अ. माषिकावच्छेदकत्वात् नथाहिनादान्यसमवायान्यतरसंबंधेनयद्रूपविशिष्टस्यसंबंधिरूपं पृथिव्यादिकं वातत्र तादात्म्यसमवायान्यतरसंबंधेन प्र
 नियो गिव्यधिकरणेन रूपत्वद्रव्यान्यतरत्वावच्छिन्नाभावः समवायेन रूपे रूपत्वाख्यप्रनियोगिनस्मादात्म्येन व पृथिव्यादौ द्रव्यात्मकप्रनियोगि
 नः संबंधत्वात् किंतुरूपत्वविशिष्टस्य तथा विधिसंबंधिनिष्ठोयः पठाद्यभावएवतादृशप्रनियोगिव्यधिकरण इति रूपत्वद्रव्यान्यतरत्वेन तन्नियो-
 गितानवच्छेदकत्वध्रौव्यात् नचहेतुसमानाधिकरणस्याभावस्यापि तादृशान्यतरसंबंधेन प्रनियोगिवैयधिकरणस्य वक्तव्यत्वान्नैष दोषः त
 थासतिसमवायेन घटस्य प्रमेयस्य वा साध्यत्वेनादात्म्येन हेतौ घटत्वे प्रमेये वा तिसंगतिनिदिक् अतएवेति वस्तुनस्त्वित्यादिकल्पस्याहत
 त्वादेवेत्यर्थः यथाश्रुतस्यावच्छेदकानतिरिक्तहृत्तिलस्यादरेतुसजावानजानेरित्यादावव्याप्तिः स्यादेवेति भावः जानिमनिष्ठाभावप्रनियोगि
 नायांसजात्वानूनहृत्तिलविशिष्टसजात्वावच्छेदात्त्वसमवायसंबंधावच्छेदात्त्वोभयसत्त्वादवच्छेदात्ताघटितलक्षणस्यापि प्रागुक्तस्यापि स-
 जावानजानेरित्यादावव्याप्तिः नरुदपि परिष्करोति एवमिति स्वसाध्यतावच्छेदकं अत्र स्ववैशिष्ट्यसाध्यतावच्छेदकतायटकसम्बन्धेनैव वाच्यं ते
 नधूमत्वादीनां कालिकादिसंबन्धेन धूमत्वादिविशिष्टस्य घटादेः संयोगिनिवर्तमानस्याभावस्य प्रनियोगितावच्छेदकत्वेऽपि धूमवान्वहेरित्यादौ ना
 तिव्याप्तिः स्वविशिष्टस्य संबंधित्वसाध्यतावच्छेदकसंबन्धेन ग्राह्यं तेन धूमत्वादावच्छिन्नप्रनियोगितायां कालिकादिसंबन्धेन यद्रूपत्वविशिष्टस्य
 सम्बन्धितनिष्ठाभावप्रनियोगितानवच्छेदकावच्छेदात्त्वविरहेऽपि धूमवान्वहेरित्यादौ नातिव्याप्तिः नच सामान्यतो धूमसंबन्धिनिःसंयोगेन सर्वस्यै
 वाभावसत्त्वादुमवनिष्ठसंयोगसंबन्धावच्छिन्नप्रनियोगितानवच्छेदकाप्रसिद्धाकथमिति व्याप्तिरिति वाच्यं गोत्वत्वघटाभावत्वादेरेव तत्प्रसिद्धेः
 संयोगसंबन्धावच्छिन्नगोत्वादाभावप्रनियोगिताया लाघवेन गवेन रासमवेतादिभिरेवावच्छेदान्न नचैवमपि नदवच्छेदात्त्वाप्रसिद्धौ वनातिव्याप्तिः

गोत्वादिभेदप्रतियोगितायां न तस्यौलभ्यात् न हि सापिगवेतरासमवेतत्वमात्रावच्छिन्ना गोरूपादौ गोत्वभेदासत्त्वप्रसंगान् यदि गोत्वत्वावच्छेद-
त्वसंयोगसंबंधावच्छेद्यत्वोभयत्वावच्छिन्नाभावाप्रसिद्धौ वनातिव्याप्तिः गवेतरासमवेतत्वादावच्छेद्यत्वमात्रघटिततादृशोभयत्वस्यैव लघुत्वे
न प्रतियोगितावच्छेदकत्वादिनिविभाव्यते न दोक्तरीत्या वह्निमान्धूमादित्यादावव्याप्तिवारणार्थमेव साध्यतावच्छेदकसंबंधेन स्वविशिष्टस्य
संबंधित्वं निवेश्य इत्थंच निरुक्तप्रतियोग्यनधिकरणहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगिता सामान्ये एव साध्यवन्निष्ठाभावीयसंयोगसंबंधावच्छिन्न
प्रतियोगितानवच्छेदकीभूतगोत्वत्वादावच्छेद्यत्वसंयोगसंबंधावच्छेद्यत्वोभयत्वावच्छिन्नाभावसत्त्वाद्भूमवान्वहेरित्यत्रैवानिव्या-
प्तिः गुरुनयोजकक्रमेण तादृशोभयत्वावच्छिन्नाभावाप्रसिद्धावह्निमान्धूमादित्यादावव्याप्तिर्वा स्यादतः प्रतियोग्यसंबंधत्वेनापि स्वविशिष्ट
संबंधीसंबंधीविशेषणीयः न दर्शयश्च प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नासम्बन्धित्वेन सस्वन्ध सामान्येन यत्प्र-
तियोगितावच्छेदकावच्छिन्नासंबंधीवह्नित्वविशिष्टसंबंधीपर्वतादिसन्निष्ठस्य प्रलयोत्पन्नकर्मोत्पन्नाभावस्य प्रतियोगितानवच्छेदकं
यद्दृष्टत्वादिकं न ददवच्छेद्यत्वसंयोगसम्बन्धावच्छेद्यत्वयोश्च साधनवन्निष्ठाभावप्रतियोगितायां सत्त्वेपि वह्निमान्धूमादित्यादौ नान्व्याप्तिः
नवाप्रतियोग्यसम्बन्धिसाध्यवन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकीभूतविशिष्टसत्तात्वादावच्छेद्यत्वसमवायसम्बन्धावच्छेद्यत्वयोः साध-
नवन्निष्ठाभावप्रतियोगितायां सत्त्वेपि सत्तावान्जातेरित्यादावव्याप्तिप्रसंगः । प्रतियोगितावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोग्यसम्बन्धीयः साध्य-
तावच्छेदकावच्छिन्नसम्बन्धितनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकं न घटादाभावत्वगोत्वत्वादिकं न तस्यापि साध्यवन्निष्ठतादृशभेदादिप्र-
तियोगितावच्छेदकत्वात् किंतु लघुसमनियतं गुरुप्रमेयधूमत्वादिकमेव न तथा दृष्टावतदवच्छेद्यत्वाप्रसिद्धावह्निमान्धूमादित्यादावसंभ-

बो व्याप्तिर्वैत्यतः साध्यवनिष्ठाभावप्रतियोगित्वमपि साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नं ग्राह्यं तेन संयोगादिसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितानव-
 च्छेदकीभूतगोत्वत्वाद्यवच्छेद्यत्वप्रसिद्धौ बलस्य संभवः वस्तुतः प्रागुक्तयुक्त्यात्रापि साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोग्यसम्बन्धिसा-
 ध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसम्बन्धिनो वक्तव्यं ननु प्रतियोगितापि नादृशसम्बन्धावच्छिन्ना ग्राह्या नन्वेवमपि साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन प्र-
 तियोग्यसम्बन्धिसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसम्बन्धिनिष्ठाभावाप्रसिद्धाविभुत्वविशिष्टयद्वान्महाकालत्वादित्यादावव्याप्तिः महाकाला-
 न्यत्वयदत्तावच्छिन्नाभावस्यैव नादृशस्य कथं विन्महाकाले प्रसिद्धा तत्राव्याप्तिवारणेऽपि तद्वन्हीयसंयोगसम्बन्धेन वहेः साध्यताया सहेता-
 वव्याप्तिः तत्संबन्धेन यत्प्रतियोगिसंबन्धितदन्यत्वस्य तद्वन्निमित्तभावात् महाकालनिरूपितविशेषणतया यदादेः साध्यताया महाकाल-
 त्वहेतावुक्तक्रमेणाप्यव्याप्तिवारणासंभवाच्च तेन संबन्धेन यः प्रतियोगिसंबन्धी तदन्यत्वस्य महाकाकाले विरहान्न च साध्यतावच्छेदक-
 संबन्धसामान्ये साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसंबन्धियत्किंचिद्वक्तव्यं युग्ययोगिकत्वयादृशप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वोभयाभा-
 वस्मादृशप्रतियोगितानवच्छेदकावच्छिन्नत्वं निवेश्यमतोगगनाभावद्वारैव प्रसिद्धिरिति वाच्यं स्वरूपसंबन्धेन गगनादेर्द्वन्निमित्तत्वप्रसंगे एव ।
 प्रतियोगिताधर्मिकोभयाभावगर्भनिरुक्त्यादरात् । तत्र गगनाभावमादाय प्रसिद्धासंभवात् कालिकविशेषतायां गगनत्वावच्छिन्नप्रतियो-
 गिकत्वसाध्यवन्महाकालानुयोगिकत्वयोः सत्त्वादिति चेदेतदस्वरसेनैव प्रतियोगितयोरित्यादिना प्रतियोगिवैयधिकरणमुपेक्ष्य लक्षण-
 तरेव स्य तद्व्येके परे तु निरुक्तप्रतियोग्यसंबन्धिप्रकृतसाध्यवनिष्ठाभावप्रतियोगितायां यद्यद्दुर्मावच्छेद्यत्वसाध्यतायदकसंबन्धावच्छिन्न-
 त्वोभयाभावः प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोग्यनधिकरणप्रकृतहेतुमनिष्ठाभावप्रतियोगितासामान्येऽपि नादृशोभयाभावकूटवत्त्वं

विवक्षितं अस्मिन् समवायादवच्छिन्नघटाद्यभावप्रतियोगितायां यत्कालिकसंबंधावच्छिन्नत्वघटत्वावच्छिन्नत्वोभयाभाववत्वं तदेव प्रतियोग्यनधि-
करणमहाकालनिष्ठाभावप्रतियोगितासामान्येपीति घटवान्महाकालत्वादित्यादौ नाव्याप्तिः यदादिनिर्वीप्सादरात् निरुक्तप्रतियोग्यनधिकरण-
हेतुमनिष्ठाभावप्रतियोगितासामान्ये एव गुणत्वावच्छेदात् त्वसंयोगसंबंधावच्छेदात् त्वोभयाभावसत्त्वेऽपि धूमवान्वहेरित्यादौ नातिव्याप्तिः धूमत्वा-
वच्छेदात् त्वसंयोगसम्बन्धावच्छेदात् त्वोभयाभावस्यापि नादृशत्वेन न स्यैव प्रतियोग्यनधिकरणवद्विनिष्ठाभावप्रतियोगितासामान्ये विरहात् सं-
योगसंबंधावच्छिन्नधूमाभावप्रतियोगितायां तदसत्त्वादित्याहुः ननु स्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकेत्यत्रानवच्छेदकत्वं
न नादृशावच्छेदकप्रतियोगिकभेदमात्रं धर्ममात्रस्यैव नादृशयत्किंचिदवच्छेदकमिन्नत्वेन व्याप्तिरस्य संभवप्रसंगात् किंतु नादृशप्रतियो-
गितावच्छेदकत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकोभेदस्तथाचावच्छेदकत्वगर्भायानिरुक्तेः प्रमेयधूमवान्वहेरित्यादावतिव्याप्तिः अवच्छेदात् त्वगर्भा-
यास्तु प्रमेयवद्विमान्भूमादित्यादावव्याप्तिः प्रमेयवद्वित्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकवृत्तिप्रतियोगिताया लायवेन वद्विनि-
ष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेनैवावच्छेदादन आह । प्रतियोगिताश्चेति । नादृशावच्छेदकनिष्ठप्रतियोगिताव्यक्तयो विशेष्यतत एवच्छेदक-
त्वावच्छिन्नत्वेन प्रवेशनीयानत्वनुगतनादृशावच्छेदकत्वावच्छिन्नत्वेन यनो गुरुधर्मस्यानवच्छेदकत्वे व्याप्तेर्दुर्वचस्त्वं स्यादित्यर्थः । स्वविशिष्टसंब-
ंधिनिष्ठाभावीयप्रतियोगिताविशेष्योपादाय न तत्प्रतियोगितावच्छेदकत्वावच्छिन्नभेदकृदवत्वं निवेशनीयमिति त्वप्यव्याख्यानं न तत्प्रतियोगिता-
विशेषितावच्छेदकत्वव्यक्तीनां वाक्यविकृतनदवच्छेदकत्वव्यक्तीरपेक्ष्य गुरुत्वेन तत्प्रतियोगितानिरूपितावच्छेदकत्वावच्छिन्नभेदानामप्यप्रसि-
द्धा दुर्वचस्त्वं नादवस्थात् यदि च समनियतनानाधर्मावच्छिन्नप्रतियोगित्वस्य भेदे मानाभावस्तदा न तत्प्रतियोगितावच्छेदकत्वावच्छिन्नभेदकृ-

तस्य प्रवेशपिनस्यतिः तत्र सन्नियोगितावच्छेदकत्वस्य तत्र दवच्छेदकत्वसमनैयत्याभावेन गुरुत्वस्या किंचित्करत्वादिनिध्येयं सम्बन्धभेदमि।
 नि इदं च प्रागेव निरुक्तव्याख्यायां प्रपञ्चितं ननु प्रतियोग्यनधिकरणहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितायाः संयोगत्वावच्छेदकत्वेऽपि संयोगत्वस्य स्व-
 विशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वाभावात् संयोगीसत्वादित्यत्रातिव्याप्तिरनारम्भाभावश्चेति। निरुक्तित्रयेऽपि शेषः तथाच नि-
 रुक्तप्रतियोग्यनधिकरणस्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वं संयोगत्वेऽप्यस्य नमिति हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितायाः न दव-
 च्छेदकत्वाभावादेव प्रतियोगितानवच्छेदकत्वस्य गोत्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठस्याभावमात्रस्यैव साध्यात्ता पर-
 ककालिकसम्बन्धेन प्रतियोगिसमानाधिकरणतया स्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठप्रतियोग्यसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वाप्रसिद्धे-
 रनुआह। कालिकेति तथाच स्वावच्छिन्नाधिकरणसाध्यवत्स्वणकालनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकतयैव नमद्व्यक्तित्वे निरुक्तावच्छेदक-
 त्वं सुलभमिति भावः। ननु हेतुमन्निष्ठाभावीयसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकमात्रस्यैव यदत्वादिविशिष्टसंबन्धिनिष्ठाभावी-
 यसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकत्वात्पारिभाषिकावच्छेदकाप्रसिद्धावहिमान्धूमादित्यादावव्याप्तिवारकं द्वितीयनिरुक्ता-
 वभावे प्रतियोगिवैयधिकरण्यं प्रवेश्यतामवच्छेदकत्वयदितद्वितीयनिरुक्तावपि हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितासामान्ये एव धूमत्वविशिष्टसंबन्धि-
 निष्ठाभावीयसंयोगसंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकीभूतगोत्वत्वादवच्छेदकत्वाभावात् धूमवान्वहेरित्यादावतिव्याप्तिवारणार्थ-
 मभावेन द्विशेषणं दीयतां प्रथमनिरुक्तौ तु प्रतियोगिवैयधिकरण्यमभावविशेषणं किमर्थमित्याशङ्क्यते न चेति वाच्यमिति परेणान्वयः सं-
 योगीद्रव्यत्वादित्यादावव्याप्तिवारणं मौलस्य फलं अन्यथोपपादयति संयोगत्वावच्छिन्नेति वृत्तेरिति अव्याप्त्यनवकाशादित्येनान्वयः सं-

योगिसत्त्वादित्यादावतिव्याप्तिवारणमिदमीयस्यफलमन्यथाकुरुते गुणादीनि द्रव्यत्वत्वं द्रव्यान्यासमवेतत्वविशिष्टसकलद्रव्यसमवेतत्वं
तच्चनसमवायसम्बन्धेनाभावस्यप्रतियोगितावच्छेदकलाघवेनद्रव्यान्याससमवेतत्वस्यैवतत्वादित्यतस्तथैवाह । द्रव्यमात्रेति द्रव्यान्यासमवे
तइत्यर्थः अतृप्तेरिति । अतिव्याप्त्यनवकाशादिनियोजना धूमवानिनिसंयोगेनद्रव्यान्यासमवाप्यवृत्तितयाधूमत्वावच्छिन्नाभाववत्यविधूमत्वा
दिविशिष्टस्यसत्तादिनिभावः ननुहेतुमनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकंयद्योगोलकासंयुक्तत्वंधूमत्वविशिष्टस्यतदवच्छिन्नाभाववदवृत्ति-
त्वादेवनानिव्याप्तिरत आह । नहीति इत्यंचावच्छेदकनिरुक्तौप्रतियोगिवैयधिकरणप्रवेशमूलोक्तहेतुसमानाधिकरणाभावेपितदवश्यमन्य-
थाहेतुमनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकभूमसंयोगत्वाद्यवच्छिन्नाभावस्यप्रतियोगिवैयधिकरण्यावच्छिन्नस्याधिकरणगुणादौसंयोगत्वा
दिविशिष्टस्यावृत्तेः संयोगीद्रव्यत्वादित्यादावव्याप्तिरितिभावः लाघवमभिप्रेत्याह । प्रतियोगितयोरिति मौलद्रवमीयप्रतियोगितयोरित्य
र्थः । तथाचहेतुमनिष्ठाभावीययस्यत्वंसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकीभूतयत्किंचिद्धर्मावच्छिन्नतत्संबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताका
भाववदसंभवद्वयकविशिष्टसामान्यकत्वंप्रथमस्यतुस्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावीययत्सम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकीभूतहे
तुसमानाधिकरणाभावीयतत्सम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकत्वमर्थः तत्संबन्धावच्छिन्नपर्यवसन्नस्यैकसम्बन्धावच्छिन्न
त्वस्याननुगमाद्विशेषणताविशेषावच्छिन्नत्वप्रवेशावश्यकत्वेनसम्बन्धान्तरप्रवेशेगौरवान्नदपस्यलाघवाच्चाह विशेषणतेति अभावीय
विशेषणतायालक्षणाघटकत्वमभिप्रेत्याह तदन्यत्वेति प्रमाविषयनीयविशेषणतायास्तथात्वमभिप्रेत्याह । तदन्यस्वप्रकारेति । साध्यव-
त्त्वस्यावश्योपस्थितिकनयातदघटितधर्मस्योपस्थितिर्लाघवान्नमादायैवानिव्याप्तिवारणं सुघटमित्याशयेनाह । साध्यवत्वेति । नचैवंविशे

जा.अ.
१२

षण्णताविशेषावच्छिन्नप्रतियोगितासामान्येयद्वर्गविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकीभूतधर्मावच्छिन्नत्वसाध्यतावच्छे-
दकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयाभावः साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेननद्वर्गवच्छिन्नोहेतुव्यापकइत्युक्तक्रमेणान्वयार्थः फलितः तथाचविशेष-
णताविशेषावच्छिन्नप्रतियोगितासामान्यएवसाध्यतावच्छेदकीभूतसंयोगसंबन्धावच्छिन्नत्वाभावेनतादृशोभयाभावसत्त्वान्धूमवान्वहे-
रित्यादावतिव्याप्तिः नचहेतुमनिष्ठाभावप्रतियोगितायाविशेषणताविशेषावच्छिन्नत्वंनदेयमितिवाच्यं वह्निमत्वप्रकारकप्रमाविशेष्यत्वा-
दीनांसंयोगादिसम्बन्धेनाभावस्यहेतुमनिसत्त्वेनवह्निमान्धूमादित्यादौसर्वत्रैवाव्याप्तिप्रसंगादित्यतः साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छि-
न्नत्वांशपरित्यागेननृणीयस्यार्थनिःकृष्यदर्शयति तथाचेत्यादिना। यद्वर्मेति। यत्तदंसाध्यतावच्छेदकपरं। तत्सम्बन्धावच्छिन्नेति। विशेष-
णताविशेषावच्छिन्नेत्यर्थः अत्रप्रतिपदव्यावृत्तिरुक्तदिशाबोद्ध्या नचनिरुक्तप्रतियोगितासामान्येयद्वर्गविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावीय-
विशेषणताविशेषावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकावच्छेदत्वंसाधनेनद्वर्गवच्छिन्नसामानाधिकरण्यमेवलाघवाद्यापिरुचिनेतिवाच्यं
सामान्यपदस्यव्यापकतावाचित्वेननिरुक्तप्रतियोगितात्वव्यापकावच्छेदकंयद्वर्गवच्छिन्नवन्निष्ठविशेषणताविशेषावच्छिन्नाभावप्रति-
योगितावच्छेदकावच्छेदतात्वमित्यर्थपर्यवसानेनप्रमेयधूमवान्वहेरित्यादावतिव्याप्यपत्तेः प्रमेयधूमवन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेद-
कावच्छेदत्वस्यगुरुधर्मतयावह्निवन्निष्ठाभावप्रतियोगितात्ववन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेनतादृशप्रतियोगितात्वव्यापकतावच्छे-
दकत्वात्। अस्माकंनुप्रमेयधूमत्वावच्छिन्नवन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकंयदयः पिण्डभेदत्वंतदवच्छेदत्वाभावस्यैवसाधनवन्निष्ठाभा-
वप्रतियोगितात्वव्यापकत्वाभावेनानिव्याप्त्यभावात् एतेनसाधनसमानाधिकरणाभावसामान्येयद्वर्गवच्छिन्नसमानाधिकरणाभावत्वंन

दृश भावप्रतियोगिता सामान्ये वा यद्दमवच्छिन्नसमानाधिकरणा भावप्रतियोगिता त्वं साधनेन दमवच्छिन्नसमानाधिकरण्यं व्याप्ति-
र्लाघवादित्यपि प्रत्युक्तमिति ध्येयं साध्यसाधनभेदेन व्याप्तेर्भिन्नतया प्रमेयवन्निहत्वादिना गुरुधर्मेण साध्यतास्थले एव साध्यतावच्छेदकावच्छे-
दत्वा प्रसिद्धा प्रोक्तक्रमेण व्याप्तिर्वाच्या वहिमान्मादित्यादौ तुल्यक्रमेण साध्यतास्थले हेतुमन्निष्ठा भावप्रतियोगिता सामान्ये यत्संवधावच्छि-
न्नत्वयद्दमवच्छिन्नालोभयाभावयदितैव सावक्तव्याशब्दे कस्या किंचित्करत्वादित्याह । यत्र सहेतुविशेष इति न व्यमतमुपन्यस्यति गौरवेति
यादृशप्रतीत्या गुरोरवच्छेदकत्वप्रसिद्धिः तादृशबुद्धौ गौरवज्ञानस्य यदि विरोधित्वं स्यात्तदा मानाभावाद्गुरोरवच्छेदकत्वं न स्यात् न चैतदस्मी-
निभावः यद्यपि गौरवज्ञानमात्रं नावच्छेदकत्वधीप्रतिबंधकं विशिष्टसत्तात्वस्य द्रव्यत्वत्वापेक्षया गुरुत्वग्रहेपि विशिष्टसत्तानास्मीति प्रतीत्या
तदवच्छेदकत्वग्रहस्य प्राचैः स्वीकृतत्वात् न च तद्दमसमानाधिकरणधर्मधर्मिकरूपदपेक्षया लघुत्वग्रहस्तद्दमस्यावच्छेदकत्वधीप्रतिबंधकः
नीलधूमत्वसमानाधिकरणधूमत्वेन दपेक्षया लघुत्वग्रहेपि नीलधूमो नास्मीति प्रतीत्या नीलधूमत्वस्यावच्छेदकत्वावगाहनस्य सर्वसंमतत्वा-
त् नापि तद्दमसमनियतधर्मधर्मिक एव तद्दमपेक्षया लघुत्वग्रहस्तद्दमस्यावच्छेदकत्वधीप्रतिबंधक इति सांप्रतं यदज्ञानत्वापेक्षया लघुना-
पि ज्ञानत्वस्य यदज्ञानत्वसमनियतत्वाभावादु रुराणोपि यदज्ञानत्वस्य संयोगसम्बन्धावच्छिन्नघटज्ञानाभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वापत्तेः
तथापि संसर्गमर्यादया प्रतियोगितावच्छेदकत्वग्रहं प्रतितादात्म्येन कंबुग्रीवादिमत्वरूपगुरुधर्मः प्रतिबंधक इति न कदाचिदपि तेष्ववच्छेदक-
त्वग्रह इति प्राचीना तर्कवस्तुतः संसर्गमर्यादया कंबुग्रीवादिमत्वावच्छेदप्रतियोगिता कत्वावगाहिज्ञानसमानविशेष्यत्वप्रत्यासत्त्या कंबुग्री-
वादिमत्वापेक्षया लघुधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिता कत्वज्ञानत्वेनैव प्रतिबंधकत्वं प्राचामभिप्रेतं तथा च जलादौ निर्वह्नि त्वस्याग्रहदशायां वह्नि-

जा.भ.
९३

भ्रमस्येव न दुर्लभं क्रमेण गौरवस्याग्रहदशायामपि कुं वृषीवादिमत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वेन तादृशग्रहो जायत एव अन्यथा कुं वृषीवादि
मानास्तीति धियोः बाधनिश्चयविधेया विशिष्टधीविरोधित्वानुपपत्तेः कुं वृषीवादिमत्वावच्छिन्नस्य विशिष्टबुद्धौ न दवच्छिन्नप्रतियोगिताक
त्वेनाभावनिश्चयस्य विरोधित्वादिनिध्येयम् । प्रतीतेर्वैलम्बवच्छेदकत्वावगाहित्वंगुरुरपीति तथा च स्वरूपावच्छेदकत्वयदितं मूलोक्तं यथा म
थुनमेवलक्षणसम्यक्प्रमेयधूमत्वादेस्तादृशवच्छेदकत्वेन व्यभिचारिण्यतिव्याप्तिविरहादिनिवृत्तं पारिभाषिकावच्छेदकत्वनिर्वचनेनेति ।
भावः न नूक्तज्ञानस्य विरोधित्वात्तादृशप्रतीत्यावच्छेदकत्वेनावगाहने परंतु कुं वृषीवादिमन्निष्ठप्रतियोगिताकाभावमात्रमित्याशङ्क्य निषेधयति
। न चेति । अवलम्बनं विषयः तथा विधेति । कुं वृषीवादिमत्वाश्रयेत्यर्थः तादृशप्रतीतेः कुं वृषीवादिमानास्तीत्याकारकप्रतीतेः अनुदयादिनि न
था च त्वन्मते कुं वृषीवादिमदंतरस्याभावमाहायतदुदयप्रसंग इति भावः ननु तथा विषयत्किंचिद्वाक्किनिर्णये स एव प्रतिबंधकः अन्यथा विशेषा
दर्शनदशायामेवापि कुं वृषीवादिमानास्तीति प्रतीतिर्जायत एव न वैत्यत आह । अत एवेति गुरुधर्मस्यावच्छेदकत्वादेवेत्यर्थः न प्रमाणमिति कुं
वृषीवादिमत्वावच्छिन्नाभावप्रकारत्वेन तादृशान्वयबोधो भ्रम इति तादृशशब्दस्य भ्रमजनकत्वेनाप्रमाणत्वं त्वन्मते च कुं वृषीवादिमत्प्रतियो
गिकाभावशून्यताया घटवत्प्रभावात् तादृशप्रतीतेर्न भ्रमत्वमिति तादृशशब्दोप्यप्रमाणं न स्यादित्यर्थः ननु भ्रमत्वस्य प्रकारभेदेन भिन्नत्वात्स
र्वत्र न ह भाववद्विशेष्यकत्वं न भ्रमत्वघटकं समवायेन गगमादिभ्रमेणान्निवेशवैयर्थ्यात् । तथा च न चैव प्रकृतेः पि कुं वृषीवादिमत्प्रतियोगिका
भावप्रकारतामात्रेण तादृशान्वयबोधो भ्रमो भविष्यतीत्याह प्रमाणं चेति । तथा च न चापि कुं वृषीवादिमानास्तीति शब्दः प्रमाणं न स्यादित्यका
मेनापि प्रकृतेर्भ्रमत्वं न ह भाववद्विशेष्यकत्वयदितं वाच्यमिति भावः धूमो न च ह्यव्याप्य इत्यादेर्वह्न्यास्यभावकूटार्थकत्ववत् कुं वृषीवादिमाना

राम
९३

स्त्रीत्यादावपिकंबुग्रीवादिमत्प्रतियोगिकाभावकूटबोधकत्वादेवतादृशशब्दस्याप्रामाण्याद्युपयनिरन्यथाधूमा लोकसाधारणानुगतव्याप्तेर
 भावादा लोकगर्भव्याप्तिवच्छिन्नाभावस्य धूमे सत्त्वानमादाय धूमो न वह्निव्याप्य इति वाक्यस्याप्रामाण्यापत्तेः एवं गुरुधर्मस्यानवच्छेदकतया
 तादृशधर्मावच्छिन्नविशिष्टबुद्धिप्रतितादृशधर्माश्रयप्रतियोगिकाभावकूटवनानिश्चयत्वेनैवानन्यगत्या विरोधित्वकल्पनात् कंबुग्रीवादिमा
 न्नास्तीति दशायां कंबुग्रीवादिमदस्तीति ज्ञानविरोधोपि घटन इति प्राचीनमननिर्भरः अतो गुरुधर्मस्यानवच्छेदकत्वे व्याप्तेरपि दुर्वचत्वमित्याह
 नचेदेवमिति लघ्विति द्रव्यगुणाद्विशिष्टसत्त्वादा इत्यादौ द्रव्यत्वसमनियतानां गुणत्वविशिष्टसत्तादीनामित्यर्थः अव्याप्तिमुपपादयति । गु-
 णादीनि । ननु हेतुमतिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वव्यक्तीनां न तद्व्यक्तित्वेनाभावकूटवत्वमेव साध्यतावच्छेदकांशे निवेश्य मनो नोक्तदोषा
 न आह । न तदिनि । यद्यपि गुरोरवच्छेदकत्वपक्षेऽपि स्वस्वप्रतियोगिव्यधिकरणाभावघटितव्याप्तेस्तत्प्रतियोगितागर्भत्वेन दुर्ज्ञेयत्वं । न-
 थापि व्याप्यवृत्तिसाध्यकस्थलीयव्याप्तेरभिप्रायेणोदं नत्रप्रतियोगिवैयधिकरण्याप्रवेशात् निरवच्छिन्नहेत्वधिकरणावृत्तिकाभावप्रतियो-
 गितानवच्छेदकत्वमेव सर्वत्र व्याप्तिप्रविष्टमित्याशयेनेदमिति तु परमार्थः तेन व्याप्यवृत्तिसाध्यकस्थलेऽपि व्याप्तेर्न ज्ञेयत्वमिति ध्येयं द्र-
 व्यत्वत्वेनिद्रव्यनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वापेक्षया द्रव्यत्वत्वावच्छिन्नवनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य गुरुतया तदवच्छिन्ना
 भावाप्रसिद्धेरिति भावः । ननु हेतुमान्नेष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकीभूतयत्किंचिद्वर्मावच्छिन्नाभाववदसंबंधस्वविशिष्टसामान्यकभिन्नत्वं स्व
 विशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकीभूततादृशधर्मावच्छिन्नत्वं यत्साध्यतावच्छेदकं तदवच्छिन्नसामान्यधिकरण्यं व्याप्तिरित्यत्र
 वा दुर्ज्ञेयत्वाभावात्तथैव व्याप्तिर्वाच्येत्यत आह उपदर्शितेति स्वत्वादित्यादिना व्यापकतापर्यवसन्नत्वस्य न तदवच्छेदकत्वाभावगर्भसामान्यत्व

जा.भ.
१४

SANS
181.43
JAG

ACC. No. 259
IGNCA RAR

स्योपग्रहः अतएवगुरोरवच्छेदकत्वादेवसंगच्छतइति अन्यथायास्यगंधत्वापेक्षयागुरुत्वेनघ्राणयास्यगुणत्वावच्छिन्नाभावाप्रसिद्धानद्व-
निकत्वंव्यभिचारितत्वंतत्रनस्यादितिभावः यद्यपिसाध्यव्यापकतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नाभाववद्वनित्वमेवव्यभिचारः सचयास्यगंधत्वावच्छि-
न्नाभाववद्वनित्वेनैवतत्रसुलभइत्यपिशक्यतेवक्तुंनथापितद्वेः प्रकृतसाध्यानुमित्यविरोधितयाहेत्वाभासतानस्यात् यदिष्यकत्वेनया
दृशानुमानविरोधितत्वंतस्यैवतत्रनथात्वादितिभावः ॥ इतिश्रीजगदीशविरचिताऽवच्छेदकत्वनिरुक्तिःसमाप्तिमगमत् ॥ ७ ॥

राम
१४